

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЮ СЕМАСІОЛОГІЇ (ВІД
МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА ДО ЛІНГВІСТИЧНОГО
ДЕТЕРМІНІЗМУ)

Зеленько А.С.

Луганський державний педагогічний університет

Пропонована робота – наслідок роботи автора протягом тридцяти років.

Вона підсумовує його еволюцію від класичної семантики через структурну з виходом на когнітивну і при її творчому опрацюванні завершується виформуванням так званого лінгвістичного детермінізму, що знайшло свій відбиток у тут згаданих його дослідженнях. Автор добре обізнаний з роботами своїх колег-семасіологів русистів та українців Л.А.Булаховського, Л.М.Васильєва, В.С.Вашенка, Р.М.Гайсиної, О.О.Залевської, В.О.Звегінцева, Ю.М.Караулова, С.Д.Кацнельсона, С.Кубрякової, О.М.Кузнецова, Е.В.Кузнецової, К.О.Левковської, М.М.Маковського, М.В.Нікітіна, Б.Д.Плотнікова, В.М.Русанівського, О.І.Смирницького, Ж.П.Соколовської, І.О.Стерніна, О.О.Тараненка, О.О.Уфимцевої, Д.Т.Шмельова, Г.С.Щура, Г.М.Яворської і т.д., зокрема численними посібниками з семасіології Ю.Д.Апресяна, Л.М.Васильєва, В.О.Звегінцева, Е.В.Кузнецової, М.М.Покровського, Д.Т.Шмельова.

Поглиблення розуміння поняття системності стало можливим за умови звернення до інших галузей, зокрема філософії, психології, визнання домінуючої ролі філософії. У процесі осмислення цього процесу пізнання й самого процесу становлення мови як складного явища ми скористалися даними не лише самої лінгвістики в усьому її розмаїтті, але й здобутками психології і філософії з визначеною уже тенденцією домінантизації останньої як координатора усіх інших галузей наук.

У небагатій на такі роботи українистиці діалектику переходу структурної семантики у функціональну прослідковують Ф.С.Бацевич та Т.А.Космеда [Бацевич, Космеда 1997]. На прикладі ономасіологічного тексту розгляду лексики це ж констатує й русистка О.О.Селиванова у своїй останній монографії [Селиванова 2000]. Здається, на методологію у мовознавстві, зокрема й у лексикології та семасіології, претендує не без підстав книга Г.М.Яворської [Яворська 2000]. У становленні обґрунтовуваної концепції важливу роль відіграли книги : з психології, зокрема книга “Великие психологи” [Великие психологи 2000], роботи Паскаля Марсена [Марсен 1999], Дуани П. Шульц й Сідні Елен Шульц [Шульц, Шульц 1998].

В основу побудови історії й теорії семасіології ми й кладемо принципи укладання посібника з історії сучасної психології [Шульц, Шульц 1998], в якій гармонійно й ізоморфно когнітивна сучасна психологія постає як наслідок розвитку структурної, функціональної, біхевіоризму, гештальт-психології, психоаналізу, гуманістичної психології. Але на цьому не зупиняємось.

Констатуємо загальну закономірність – парадокс сучасної цивілізації світової науки у цілому : диференціацію західноєвропейської науки на природничо-технічну й соціально-гуманітарну з абсолютною домінантизацією першої і нерозв'язання основних соціально-економічних проблем, що залишається причиною численних соціальних катаклізмів і очевидної соціальної безперспективності.

Поглиблення пізнання, власне складання цілісної наукової моделі, безумовно, супроводжується інтеграцією природничих і соціальних гуманітарних галузей науки, що знову активізує проблему методології, власне домінантизацію філософії. Колишня ортодоксальна матеріалістична марксистсько-ленінська філософія навіть у розширеному й доповненому сталінському варіанті не відповідає потребам сьогодення і з цим завданням не може впоратися. Але й західна, особливо північноамериканська з усіма її течіями й напрямками, філософія також не орієнтована на виконання інтегруючої ролі у синтезі природничих та суспільних наук, що зумовлено однобоким антигуманістичним розвитком усієї європейської науки. Філософське методологічне осмислення сучасного наукового процесу бачиться вченими на шляху звернення європейської науки до науки Сходу у процесі гуманізації технічного прогресу й технікалізованої європейської науки. Поки що ні розквіту гуманітарних галузей науки, ні посилення інтегруючої ролі філософії європейські вчені не демонструють, хоч це відчувається у посиленому зацікавленні психологією, яка присвоює невластиві їй функції філософії, а тепер це відчувається й у філософії, зокрема у мовознавстві, яке з класичного через модерний структуралізм уже в складі когнітивної науки вийшло на свій третій, прагматичний аспект уже під кутом зору функціоналізму. Домінантизація філософії у пізнавальному процесі визначається її об'єднуючим характером, що дає змогу "орієнтуватися на досягнення науки і в той же час виходити уперед, позначаючи й прогножуючи досягнення цивілізації" [Белова 1999: 143].

На жаль, констатуємо, що колись монолітна й монопольна у соціалістичному таборі марксистсько-ленінська філософія не могла й не стала справді науковою методологією мовознавства, що на сьогодні цілком очевидно, як не став нею будь-який західноєвропейський напрямок філософії. З усіх відомих нам парадигм найближчою за її потенціями стати такою методологічною базою могла б претендувати хіба що герменевтика, але, як раніше відзначали і тепер ми наголосимо, вона не позбавлена ряду істотних недоліків, найперше , стосовно невизнання цілісності наукової моделі світу. Найперше, герменевтика й оперта на неї когнітивна лінгвістика не припускають цілісності наукової моделі, яка не так давно відділилася від повсякденно-побутової й виділилася серед міфологічно-релігійної й художньої й постала як початкове понятійне усвідомлення конкретно-образних останніх. Ортодоксальна марксистсько-ленінська філософія з її абсолютизацією матеріального й зневагою до суб'єкта, на нашу думку, поступається гештальт-психології, власне феноменології, й зрозуміло, герменевтиці й когнітивній науці. Марксистсько-ленінська філософія з її

абсолютизацією матеріального відірвала понятійно-когнітивний каркас від його рушія й регулятора функціонування, що призвело до нехтування людської психіки, примітивного одностороннього її розвитку, небажання бачити цей розвиток як безперервну взаємодію безмежного несвідомого й незначного щодо обсягу свідомого. Навіть тепер, на етапі усвідомлення структурованого характеру мовної системи, як і в часи класичного мовознавства, ми не гарантовані від спроб представити мову і відповідно сприймати її у вигляді однієї гіпертрофовано представленої підсистеми мови. Тим більше, це не дає можливості тлумачити мову як самоорганізуючу функціональну постійно діючу систему. Системність у лінгвістиці, зокрема в лексикології, а останнім часом у семасіології, реалізовувалася спершу статично й позасистемно у цілому, але зв'язно лише щодо окремих явищ, пізніше загальносистемно синхронічно структуровано на окремих підсистемах мови, а пізніше діяхронічно й міжрівневими зв'язками – у вигляді єдиної макроструктури. У даному випадку мова зайшла про теорію лінгвістичної відносності й мовну модель світу, а відповідно про диференціацію мовної й наукової, точніше повсякденно-побутової, міфологічно-релігійної, художньої й наукової синкретичної моделей, складовою частиною якої постає лінгвістична. Кожна з моделей, а наукова всіма підмоделями відтворює пізнаваний світ у цілісності, структуруючи його. Враховуючи реальність співвідношення чуттєвого й понятійного, характер цього співвідношення, змушені при визначенні картини (моделі) світу виходити з її синкретичного характеру і диференціювати цю синкретичну картину на повсякденно-побутову (мовну), міфологічно-релігійну, художню, наукову, визначити їх ієрархію і статус у системі пізнання світу, а можливо, й ізоморфізм однієї стосовно другої.

Повсякденно-побутова картина світу як комплексна складається у процесі формування людини, вона представлена матеріальними речами – знаряддями праці й засобами виробництва, предметами споживання та ідеальними речами у вигляді звичаїв, обрядів, творами усної народної творчості, літератури, інших видів мистецтва. У повсякденно-побутової моделі світу одиниці змісту – конкретні життєві ситуації, виділювані у процесі повторюваних актів взаємодії людини з реальним світом, унаслідок чого пізнавана реальність членується й позначається сприйнятими органами чуттів знаками, а з сформуванням природної звукової мови – у вигляді абсолютизованої штучно універсалізованої мовної картини світу – у процесі диференціації синкретичної повсякденно-побутової моделі світу формуються усі уже згадані інші моделі. Скажімо, у художньої моделі зміст інший, ніж у повсякденно-побутової: одиниці змісту – побутові поняття з денотатними значеннями, виражені словами-образами типу хата, душа, серце, у художньої – художній образ, у фольклорі та художній літературі – створюваний за допомогою метафоричного переносу художній поетичний образ. У кожній галузевій науковій моделі – свій зміст і своя, специфічна форма вираження. В усіх їх зміст універсальний раціональний, позбавлений експресивної й етнічно-етнографічної конотації. Це виявляється при аналізі наукової галузевій термінології, здебільшого представленої словами-

інтернаціоналізмами. У художній поетичній моделі на цьому рівні визначається метафоричне поле, співвідносне з художнім образом. На мікроструктурному ж рівні тут називаємо ознаку-властивість. У релігійної моделі одиницею на мегаструктурному рівні постає ситуація-картина з життя Христа чи апостолів, відтворена іконою чи прочитана з Біблії, Євангелія тощо і відповідного обрядового релігійного дійства. На рівні наукової моделі одиницею мікроструктурного аналізу постає відношення, мегаструктурного, так би мовити, молекулярного - комплекс відношень у вигляді понять, що синтагматично об'єднуються у судження й умовисновки. На рівні мови науки з названими змістовими одиницями співвідносяться відношення, поняття, понятійні поля. У мовній системі на рівні наукової моделі у процесі все зростаючого абстрагування й узагальнення в аспекті синтагматичному граматичному складаються граматичні парадигми-категорії, які утворюють систему понятійних полів, характерних для кожної національної мови.

Сучасна лексична підсистема мови – це різночасові, різнотипні елементи, що сприймаються на мікро-, мега- й макроструктурному рівнях аналізу. До речі, серед лексичних парадигм у мовній моделі за ступенем абстрагування ми розрізняємо предметно-тематичні групи, лексико-семантичні й понятійні поля.

Зроблена нами спроба визначити моделі світу, лексичні парадигми й структуру слова, не претендуючи на абсолютну істину, підсумовує структурно-семантичний аналіз лексики в аспекті функціональної, власне когнітивної лінгвістики з виходом на обґрунтований нами лінгвістичний детермінізм.

Л.В.Боброва розрізняє концептуальну й ситуативну (мовну) моделі світу і, оперуючи стандартними референтними ситуаціями у вигляді конвенційних мовних фреймів, виявляє "ідіотнічну інтерпретацію значень" та "ідіотнічні риси інтерпретаційного компонента висловлювань, що описують ту ж саму стандартну референтну ситуацію" [Боброва 2000: 17]. Кінець ХХ століття з констатацією філософів однобокості європейського світобачення, а відповідно диспропорцією у співвідношенні суспільно-гуманітарних та природничих наук на користь перших, наголошенням на необхідності посилення антропологізму й гуманізму, здається, звертає увагу світової громадськості на цю ваду у розвитку сучасного світобачення; створення й утвердження сучасної наукової моделі світу.

Вивчення структури лексичного значення в основному дало змогу змодельовати денотатно-предметний й десигнатно-смиловий його компоненти й серйозно зайнятись конотативним значенням, його природою, структурою, різновидами цього компонента. Нами у попередніх роботах виділено мовну модель світу на основі конкретно-образного мислення й лінгвістичну як складову частину наукової моделі на основі понятійного мислення, як і те, що слід розрізняти слова-образи, в яких денотатно-предметне значення поєднується з конотативним емоційно-експресивним, і слова-поняття з десигнатним значенням без уже названого конотативного компонента.

Правда, ознайомлення з кандидатською дисертацією Л.В.Мельник [Мельник 2001] дало підстави визнати, що не лише денотатне (предметне

значення слова, зокрема символа, екзотизму, лексичного діалектизму, але й десигнатне (понятійно-сміслові) значення фразеологізму супроводжується конотативним емоційно-оцінним та етнічно-етнографічним відтінком-значенням.

Структурна лексична семантика у мовній системі поєднується з функціональною морфолого-синтаксичною граматичною семантикою. Граматичні значення й граматична морфологічна й синтаксична сполучуваність визначаються лексичною сполучуваністю й лексичною структурно-семною будовою. Лексикон смисловий визначає як лексичну семантику у вигляді структурованого лексичного рівня як макроструктури лексичних парадигм, так і граматичної морфемно – морфолого-синтаксичної системи граматичних категорій-парадигм. Семантика, власне семасіологія як галузь лексикології на сьогодні вже має визначатися не лише як лексична семантика.

Отже, пам'ятаючи про колишнє розрізнення лексичного й граматичного значень, а вже тепер про виявлену діалектичну єдність обох та ієрархічну трансформацію лексичного значення в граматичне у світлі вже складеної функціональної лінгвістики семантика, чи семасіологія, має охоплювати вивчення як лексичного, так і граматичного значень.

Безумовно, зрозуміле є те, що невизначеність щодо методів, неоднозначність через дискредитацію колись єдиної в тоталітарному суспільстві методології в особі марксистсько-ленінської філософії і така ж невизначеність філософсько-психологічних основ лінгвістики, представленої, природно, майже одночасно численними напрямками й течіями на Заході, вимагають зведення всього динамічного мовознавчого процесу до спільного знаменника, бо в природі і суспільстві будь-які складні явища все ж пізнаються, виявляючи універсальну загальну тенденцію, яка притаманна й, очевидно, Всесвіту. У мовознавстві це виявилось у нерозумінні розширення предмета семасіології, трансформації структурної семантики у функціональну семантику граматичних категорій, переростання парадигматичної номінативної семантики у синтагматичну предикативну граматичну. За парадигматичною номіналізацією вгадувалася предметно-речовинна логіка – синтагматизація, яка витискала конкретну у предметно-тематичних групах лексики логіку діалектного мовлення й абстраговану логіку у лексико-семантичних полях літературної мови, трансформуючись з структурної діахронічної спершу семасіології номінативної парадигматичної у діахронічну, щоб постати функціональною граматичною синтагматично у вигляді граматичних парадигм-категорій, власне поєднавши номінацію й предикацію, парадигматику й синтагматику, внутрішньомовне й позамовне. Синхронічний принцип системності у поєднанні з розвитком безвідносно до витлумачення в філософському аспекті на тлі взаємодії суб'єкта-об'єкта з зовнішнім середовищем, взаємодоповнюючи одне одного, цілком сприймаються нами як творцем лінгвістичного детермінізму.

Визнання структурованої системності тягне за собою визнання понять цілеспрямованості, феноменологічної категорії доцільності-інтенції, бо інакше системність не набуває завершеності й залишається хаосом. Продовжуватися так

надалі не могло (що констатуємо) не лише у мовознавстві, але й в інших галузях наук. Сучасне європейське світобачення, як констатують філософи кінця ХІХ ст., позбавлене цілісності, бо воно однобоке, технікалізоване, антиантропологічне, а значить, фактично ненаукове при всьому намаганні бути об'єктивним. Особливо це стосується європейської науки, де понятійне відірвали від почуттєвого. Цілком логічно філософ Л.Ф. Кузнецова у виступі на Міжнародному конгресі у Мінську обґрунтовує запровадження різних курсів та спецкурсів з історії, методології, соціології науки у вузах, бо це не лише познайомить студентів з історією й сучасним станом природознавства, але й долатиме “мозаїчність” бачення світу і сприятиме складанню у них цілісного представлення культури [Кузнецова 2000: 23].

Перехід з генетичної фізіологічної моделі до конкретно-образної (ведмежої, заячої, язичної, фетишизованої, міфологічної, нарешті, православної чи католицької, ісламу, буддизму тощо) супроводився підсвідомим сприйняттям цілісності моделі світу, яка реалізувалася з часом у вигляді єдиних етнічно універсальних змістом картин світу, що все ще зближуються формою і змістом. Допуском на цьому шляху стала віра у можливість пізнання себе, тотема, чия модель плем'я, рід запозичало, наявність закономірностей функціонування природного середовища і можливість пізнання цих закономірностей. Саме цим вабить до себе мистецтво – здатність відтворення цілісного сприйняття реального світу, природного й соціального.

Віра передує й складанню наукової моделі світу за допомогою понятійного мислення, бо ще й сьогодні, крім геніальних спроб А.Ейнштейна у вигляді часткової теорії відносності й обґрунтування поняття ноосфери В.І.Вернадського й численних проміжних галузей типу біохімії, геофізики, психолінгвістики і т.д., про цілісну модель світу мова не заходить. Генетично успадкована ритуалізована поведінка й вся життєдіяльність людини ґрунтується на функціонуванні підсвідомості; конкретно-образна модель завдячує самоусвідомленій свідомості; наукова модель світу формується на основі інтуїції, а в широкому розумінні – понадсвідомості. В основі свідомого й понадсвідомого лежать буденні, як правило, елементарні аксіоми – собака, заєць, не підозрюючи про конкретно-образне мислення, а тим більше про понятійне, тікають навпростець, не маючи найменшого уявлення про пряму лінію. У даному випадку змушені стати на позиції вже згадуваних нами ізоморфізму й ієрархії, розрізнення й представлення складнішого як сукупності простіших компонентів, якісного й кількісного розрізнення першого й другого.

Актуальність інтеграції соціально-гуманітарних та природничих наук зростає у наш бурхливий бік, що відзначали на Міжнародному конгресі у Мінську [Мартышова 2000: 31] та М.Ю. Калінін [Калинин 2000: 21].

Про відсутність цілісного повного сприйняття тваринами й птахами навколишнього середовища і навіть окремої людини, що утримує чи обґрунтовує їх, повідомляє Бернгард Гржимек [Гржимек 1986]. Виявляється, не обличчя, його вираз, а загальне сприйняття, навіть звичний для обслуговуючого працівника одяг

дають можливість на приязнь коня. Різні ж птахи пізнають господаря за різними органами, часом різні частини тіла сприймаються як окремі істоти. Доречним є нагадування П.В.Симонова про те, що “тварини використовують позитивні і негативні емоції як внутрішні орієнтири поведінки, спрямовані на корисне чи уникнення шкідливого для їх життєдіяльності. Але, не маючи свідомості й похідних від неї під- та понадсвідомості, вони не мають разом з тим тих специфічних позитивних емоцій, які ми пов'язуємо з функціонуванням творчої інтуїції, з сприйняттям краси”, як “не властиві такі почуття й дітям до певного віку”, чим зумовлена “необхідність естетичного навчання й естетичного виховання як складової частини оволодіння культурою, формування духовного багатства особистості” [Симонов 1989: 106]. Поки що незначна за часом з'яви свідомість не здатна осмислити всю безмежну варіативність не фіксованого не лише структурою організму, але й генетично понадмільйонного людського й кількамільйонного тваринного розвитку – еволюції людини у процесі її взаємодії з зовнішнім середовищем, яке з об'єкта все більше й більше стає суб'єктом. Еволюцію психічного розвитку відтворює схематично той же П.В.Симонов. Особливо дохідливо у двох своїх розвідках [Симонов 1984, Симонов 1989]. На жаль, уся досить складна структура еволюції психіки не робить логічно зрозумілим перехід від класичної психології свідомості до психології несвідомого (підсвідомого й понадсвідомого).

В аспекті еволюції підсвідомого у свідоме у процесі розвитку психіки людини стають зрозумілими судження В.П.Ефроїмсона про сформування у людини соціальних форм відношень, таких як почуття обов'язку й справедливості. У даному випадку доречно процитувати сказане ним : " В умовах, коли складалось людство, людські відносини, природний відбір створив і закріпив інстинкт й емоції великої моральної сили. Таким чином, почуття обов'язку й справедливості, що домінують у більшості людей, з'явились не чудом, не Божим втручанням – вони розвивались при визначальному впливі соціальних умов паралельно з відображенням протягом десятків тисяч поколінь комплексом емоцій, настільки ж необхідних людству, як мова, як уміння користуватися знаряддями праці" [Варжапетян 1998: 25]. У згоді з функціональною та структурною еволюцією свідомості, констатованою психологом акад. П.В.Симоновим та генетиком професором В.П. Ефроїмсоном, є й виділення як одного з найважливіших при захворюванні людей психоматичного чинника, пов'язуваного з концепцією психолога Дж.Гроддека.

Представлення психології й фізіології на рівні вчення про рефлексі І.П.Павлова і його послідовників штучне : у першій все ще наївний період, коли об'єкт з визначуваним аспектом вивчення поки що аналізується як “чорний ящик”, коли спостерігають за діючими на вході і вихідними наслідками цього впливу на психіку людини на виході навіть за умови наявності нейропсихологічної локалізації функціонування окремих ділянок мозку, але без все ще визначеного механізму (нейрофізіологічного й анатомічного, хіміко-біологічного, електрофізичного) складних психічних процесів пізнавальної діяльності людини, у другій

експериментально досліджено й теоретично осмислено психічні процеси у тварин і примітивніші психічні процеси в людини. Викликає подив гадамерівське протистояння щодо цілісності наукової і художньої, а відповідно повсякденно-побутової, міфологічної, релігійної моделей. Адже виходячи з детермінізму матеріального й ідеального, з того, що мовна модель як спадкоємниця через ритуалізований побут і всі сфери життєдіяльності, будучи цілісною у відтворенні і сприйнятті світу, стала не одразу, а значно пізніше, довгий час опираючись на підсвідоме, генетично зумовлене, через те й супроводжуючись весь час вірою, підсвідомо підживлюваною практикою позитивної конкретної взаємодії людини з реальним світом, запрограмованою генетичною цілісністю взаємодії цієї людини-істоти з природним середовищем. Виявляється, й на етапі диференційованого складання інтегрованої наукової моделі світу, яка у майбутньому стане такою ж інтегративною, як і повсякденно-побутова й усі інші, залишається місце для віри, з чим узгоджується те, що великі учені були часом віруючими людьми (П.Флоренський, І.Павлов та інші).

Ми у спробі створити свою методологічну базу не найоригінальніші, бо практика світової науки, зокрема усієї світової зарубіжної психології і до певної міри зарубіжного мовознавства - тому найкраще підтвердження. Зважаємо при сформуванні лінгвістичного детермінізму як методології семасіології на те, що сучасна й пострадянська філософія (не говорячи про примітивну марксистсько-ленінську філософію тоталітаризму), як і пострадянська сучасна психологія після Л.С.Виготського не здатні все ще творчо сприйняти здобутки новіших напрямків зарубіжної філософії й психології. Постала потреба співвіднести суспільні й гуманітарні науки на Заході й країнах, що виникли на терені колишнього Радянського Союзу з метою синтезувати й мовознавство як одну з гуманітарних галузей науки в Україні з мовознавством у західноєвропейських країнах та США на тлі аналізу такого ж синкретичного процесу у філософії. На цьому шляху відмовляємось від ортодоксальності матеріалізму (бо всяке мовне явище матеріальне й ідеальне - воно є об'єктивно існуючим і виділюваним суб'єктом у взаємозв'язках речей і явищ і в зв'язку – взаємодії з суб'єктом), сприймаємо спрямованість-інтенцію феноменології, розрізняємо генетико-біологічну, домовну предметно-ритуальну символічну, мовну з подальшою її диференціацією на повсякденно-побутову, міфологічно-релігійну, художню й наукову моделі. Погоджуючись з герменевтами стосовно цілісності мовної й інших моделей на конкретно-образній основі, і ось усупереч їм обґрунтовуємо неминучість складання цілісності наукової. Переконані, що й трансформація структурної лінгвістики у когнітивну не могла відбутися на якійсь односторонній методологічній основі, зокрема догматичному спрощеному діалектичному й історичному матеріалі, як і при нехтуванні його як одного з помітних напрямків у філософії. Саме тому ми й говоримо, що лінгвістичний детермінізм творчо свідомо засвоює здобутки багатоаспектного релятивного зарубіжного й одноплосинного “монолітного” радянського мовознавства, здійсненого на основі конвергенції

численних напрямків зарубіжної й монолітно одноаспектної радянської філософії у цілісному процесі становлення сучасної менталінгвістики.

У концепції Ю.С.Степанова, названій ним метаморфізмом і сумісністю, а ще раніше детермінізмом, прекрасно узгоджується принцип системності в еволюції тропізмів рослин – комунікативних систем тварин – людської природної мови - штучних мов (математичної логіки, комп'ютерів тощо) і визначається у цьому ланцюгу як самотутня сфера буття з своїми, специфічними закономірностями культура, представлена, найперше, духовною культурою у вигляді рядів понять-концептів “Свобода”, “Правда”, “Доля”, “Любов”, “Віра”, “Добро”, “Зло”, “Закон”, “Влада”, “Сім'я” і т.д.). Концепти Ю.С.Степанова як метаморфіста й детермініста перегукуються з семантичними примітивами А.Вежбицької-когнітивістки, глибинних структур Н.Хомського-генеративіста, чотирьох елементів М.Я.Марра-яфетидолога. Як бачимо, немає єдності у визначенні характеру концептів.

Лінгвістичний детермінізм виформовується на зіткненні, найперше, філософії, психології, лінгвістики на основі синтезу принципів матеріалістичної діалектики, теорії інтеріоризації Л.С.Виготського, вчення М.М.Бахтіна і т.д. Автори теорії, в основному сприймаючи ідеї герменевтики, не згодні з тим, що наукова картина світу, на відміну від повсякденно-побутової й художньої, позбавлена цілісності. Значною мірою лінгвістичний детермінізм опирається на спадщину учених-лінгвістів, що обгрунтовують ізоморфізм генетичного й лінгвістичного кодів, зокрема Р.Якобсона, Т.В.Гамкрелідзе, психолога Л.С.Виготського та інших. Наголошуємо, що безпосередньо концепція лінгвістичного детермінізму розробляється лінгвістом акад. Ю.С.Степановим, професорами Н.Б.Мечковською, а також доповідачем А.С.Зеленьком. Останнім часом принцип детермінізму згадується психологами І.П. Манохою та В.А.Романцем [Маноха, Романець 1998: 902-903] при характеристиці концепцій сучасних психологів Г.С.Костюка та М.Г. Ярошевського [Маноха, Романець 1998: 955-962].

До речі, про детермінізм йдеться у довіднику “Современная психология” [Современная психология 1999: 344]. Фактично обстоює філософський детермінізм психолог, фахівець у галузі психофізіології, П.В.Симонов [Симонов 1982]. Ми вже після визначення поняття й терміна лінгвістичний детермінізм зустріли у книзі академіка Російської медичної академії Ю.П.Лисицына "Теории медицины XX века" поняття й термін демографічний детермінізм на позначення бази ряду теорій народонаселення та охорони здоров'я [Лисицын: 171]. До речі, принципи палеосемасіології М.Я. Марра узгоджуються з основами когнітивної лінгвістики, як і теорія інтеріоризації Л.С.Виготського.

Лінгвістичний детермінізм – складова філософського детермінізму. Детермінізм на відміну від діалектичного й історичного матеріалізму визнає дуалізм – об'єктивність матеріального й ідеального, матерії й форми її функціонування – простору і часу, матерії і її ознак – властивостей, матерії й енергії (згадаймо хоча б про подвійну природу світла). Саме у такому разі стає

зрозумілим розрізнення у вивченні понятійного й чуттєвого, свідомого й підсвідомого, науки й віри. Дуалізм узгоджується з феноменологією, когнітивізмом, детермінізмом, він передумова, синтезу науки й віри, свідомого й підсвідомого, когнітивного й почуттєвого. Підкреслимо, що автори теорії лінгвістичного детермінізму, сприймаючи в основному ідеї герменевтики як методологічної бази, не згодні з положенням у ній про те, що наукова картина світу на відміну від художньої (а відповідно й повсякденно-побутової) позбавлена цілісності. У такому випадку, з одного боку, логічно актуалізується питання, а чи завжди була цілісною художня (й повсякденно-побутова) і яким чином одразу вона постала цілісною, а з другого, чи можна нехтувати відомостями про те, що наукова модель світу виявляє тенденцію до цілісності у частковій теорії відносності А.Ейнштейна та вченні про ноосферу В.І.Вернадського. Наше обґрунтування можливості складання відносно повної наукової моделі світу підтримується А.А.Беловою, яка відзначає, що "науці притаманний елемент інтуїції, а ірраціональне знання містить у собі раціональний елемент" [Белова 1999: 143] і що "різні системи знань, акцентуючи на особливостях психіки людини й застосовуючи різні методи у залежності від цих особливостей, своєрідно розв'язують проблему пізнання" [Белова 1999: 143], а оскільки "немає такої окремої дисципліни, яка б могла всебічно пояснити феномен людини" [Белова 1999: 143], то "філософія постає об'єднуючою ланкою, яка може орієнтуватися на досягнення науки і в той же час виходити вперед, позначаючи й прогножуючи майбутні досягнення цивілізації" [Белова 1999: 143].

Сучасна лексична система мови – це різночасові, різнотипні елементи, що виявляються при структурно-семантичному аналізі на мікро-, мега-, і макроструктурному рівнях. Через те аналіз слова – надзвичайно складна процедура, що констатували й констатують дослідники лексико-семантичної системи мови. Зроблена нами спроба визначити моделі світу, лексичні парадигми й структуру лексичного значення слова, не претендуючи на абсолютну істину, підсумовує не лише аналіз одиниць лексичного рівня, але й граматичних категорійних парадигм. Психолого-лінгвістичне обґрунтування картини (моделі) світу, диференціація її на складові частини, визнання виділення з повсякденно-побутової художньої, міфологічно-релігійної, наукової (а в ній серед інших галузевої лінгвістичної), структурний аналіз усіх моделей, визнання рушійної ролі у складанні названих моделей віри й почуття має стати теоретичною базою лексичної й граматичної функціональної семантики.

Література

1. Алексеев П.В. Философы России XIX – XX столетий. Биографии, идеи, труды. – М.: Академический проект, 1999. – С. 761 – 762.
2. Бацевич Ф.С., Космеда Т.А. Очерки по функциональной лексикологии. – Львов : Свит, 1997.
3. Белова А.А. Феномен творчества на грани рационального и иррационального в познании и личности // Слово и мысль. Вестник Донецкого

отделения Петровской академии наук и искусств. Гуманитарные науки. – Донецк, 1999. – Вып. первый. – С. 142 – 148.

4. Боброва Л.Я. Контрастивний аналіз відображень стандартних ситуацій в різноструктурних мовах (англо – українсько – російськомовні паралелі). Автореферат ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2000. – 22 с.

5. Варжапетян В. Надеяться на человека // Семья и школа. – 1988. – №5. – ж С.24-27.

6. Великие психологи. Серия “Исторические силуэты”. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 576 с.

7. Гржимек Бернгардт. Как лошадь узнает своего хозяина?// Наука и жизнь.- 1986. – №9. – С.48-51.

8. Калинина М.Ю. Наука, религия и образование как элементы перехода человеческого общества на модель устойчивого развития // Наука и образование на пороге III тысячелетия : Тезисы докладов Международного конгресса (г. Минск, 3-6 октября 2000 г.). В 2-х книгах. – Кн. 2. – Минск, 2000. – С. 20-21.

9. Лисицын Ю.П. Теории медицины XX века.- М.: Медицина, 1999.-176 с.

10. Маноха І.П., Романець В.А.. Історія психології XX століття. – К.: Либідь, 1998. – 964 с.

11. Марсен Паскаль. 25 ключевых книг по психоанализу. Пер. с франц. – Челябинск : Урал ЛГД, 1999. – 348 с

12. Мартышова Л.С. Архитектурное творчество – целостное мировосприятие // Наука и образование на пороге III тысячелетия... Кн. 2. – Минск, 2000. – С. 30-31.

13. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів. Дисертація... канд. філол. наук.- Луганськ, 2001 (машинопис).

14. Селиванова А.Е. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.

15. Симонов П.В. Детерминизм и свобода выбора // Методологические проблемы физиологии высшей нервной деятельности. – М.,1982

16. Симонов П.В. Предыстория души // Наука и жизнь. – 1984. – № 2. – С. 112-123

17. Симонов П.В. О двух разновидностях неосознаваемого психического : под- и сверхсознание // Бессознательное . – Тбилиси, 1985

18. Симонов П.В. Красота – язык сверхсознания // Наука и жизнь, 1989. – № 4. – С.100-107.

19. Современная психология. Справочное руководство. – М. : ИНФРА-М,1999. – 688 с.

20. Шульц Дуана П., Шульц Сидни Элен. История современной психологии. Пер. с англ. – СПб : Евразия, 1988. – 528 с.

21. Яворська Г.М. Прескрептивна лінгвістика як дискурс : мова, культура, влада. – К., 2000. – 288 с.

Зеленько Анатолій Степанович
завідуючий кафедрою української філології та загального мовознавства
Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка,
доктор філологічних наук, професор

91033

м. Луганськ,
кв. Шевченка, буд.. 22/23, кв. 29
дом. тел. 54-00-47